

УДК 027.9:271.2–737(477.82)“1896/1899”

НАРОДНА ЧИТАЛЬНЯ ВОЛОДИМИР-ВОЛИНСЬКОГО СВЯТО-ВОЛОДИМИРСЬКОГО БРАТСТВА У 1896–1899 рр.

Оксана САЖОК

*Бібліотека Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки,
вул. Винниченка, 30а, м. Луцьк, 43005, Україна, тел. (0332) 24-04-08,
ел. пошта: doli74@yandex.ru*

У статті на основі широкого кола історичних джерел розглянуто становлення та розвиток народної читальні Володимир-Волинського Свято-Володимирського братства наприкінці XIX ст. Встановлено основний контингент її користувачів, розкрито шляхи поповнення бібліотечного фонду, його тематичний та кількісний склад. Визначена культурно-освітня роль братської читальні у суспільному житті Володимира-Волинського.

Ключові слова: Володимир-Волинський, церковне православне братство, народна читальня, бібліотечний фонд.

Постановка наукової проблеми та її значення. Наявність мережі бібліотечних закладів позитивно позначалась на статусі міст Волинської губернії другої половини XIX – початку XX ст., перетворювала їх у культурно-освітні осередки. Вагому роль у духовному та інтелектуальному розвитку волинського населення відігравали церковні православні братства, які дбали про поширення безкоштовних загальнодоступних бібліотек. Утім, їх бібліотечна діяльність залишається малодослідженим питанням у вітчизняній історіографії. Докладне вивчення цієї теми дозволить ширше представити історію бібліотечної справи на Волині, а також реанімувати від забуття здобутки братчиків у заснуванні бібліотек.

Історіографія та джерельна база дослідження. Історія створення книгозбірні Свято-Володимирського братства розглядається у кількох публікаціях С. І. Василевської, проте лише принагідно, у контексті загального розвитку братських інституцій¹. Відсутність наукових праць із комплексним аналітичним вивченням діяльності громадської бібліотеки Володимир-Волинського Свято-Володимирського братства визначила необхідність проведення ґрунтовного дослідження цього питання.

Джерельна база дослідження зосереджена у Волинському краєзнавчому музеї та Державному архіві Житомирської області². Її основу складають рукописні та маши-

¹ Василевська С. І. З історії Володимир-Волинського древньосховища // *Шоста Всеукраїнська наукова конференція з історичного краєзнавства (Луцьк, вересень – жовтень 1993 р.)* / голова редкол. П. Т. Тронько. – Луцьк, 1993. – С. 408–409; Її ж. Історія православного Свято-Володимирського братства за матеріалами фондів Волинського краєзнавчого музею // *Минуле і сучасне Волині. Олександр Цинкаловський і край: матеріали IX наукової історико-краєзнавчої міжнародної конференції, 20–23 січня 1998 р.* / відп. ред. Г. В. Бондаренко. – Луцьк, 1998. – С. 93–95; Її ж. Роль Свято-Володимирського братства в м. Володимирі-Волинському в збереженні культурних пам'яток краю (за матеріалами архіву Свято-Володимирського братства у Волинському краєзнавчому музеї) // *Волинський музей. Історія і сучасність: тези та матеріали I науково-практичної конференції, 16–17 червня 1994 р.* / відп. за вип. А. М. Силлок. – Луцьк, 1998. – С. 15–16.

² Волинський краєзнавчий музей (далі – ВКМ), од. зб. РА-212, 62 арк.; од. зб. РА-737, 101 арк.; од. зб. РА-738, 52 арк.; од. зб. РА-739, 64 арк.; Державний архів Житомирської області (далі – ДАЖО), ф. 158, оп. 1, спр. 377, 9 арк.

нописні документи з братського архіву, багато з яких досі не запроваджено до наукового вжитку. З-поміж цих документів можна виділити за своєю інформативністю такі види: 1) статuti, регламентуючі положення братства та його закладів; 2) протоколи, журнали засідань братства; 3) офіційна братська кореспонденція та особисте листування братчиків; 4) рахунки з книжкових магазинів про придбання літератури для братської бібліотеки.

Мета запропонованої розвідки – дати узагальнюючу всебічну картину становлення та розвитку громадської бібліотеки-читальні Володимир-Волинського Свято-Володимирського братства у 1896–1899 рр.

Виклад основного матеріалу. Безкоштовні загальнодоступні бібліотеки у Російській імперії набули поширення у другій половині XIX ст., що було пов'язано з ініціативою земств, просвітницьких і благодійних організацій. Ці бібліотеки отримали назву “бібліотек-читалень” або “народних бібліотек”. Наприкінці 1880-х рр. такі бібліотеки почали створюватися в окремих містах України³. На території всієї Російської імперії безкоштовні народні бібліотеки-читальні мали істотне просвітницьке значення на відміну від публічних бібліотек, в яких стягувалася висока плата за користування книгами, через що вони були доступні лише для заможних прошарків суспільства. Відтак фонди народних бібліотек, хоча і були невеликими, використовувалися інтенсивніше, ніж фонди публічних.

24 листопада 1896 р. на загальному зібранні Свято-Володимирського братства, створеного у Володимирі-Волинському 1888 р., голова ради братства О. М. Дверницький запропонував відкрити за братські кошти народну бібліотеку з читальною⁴. Тоді ж ухвалили цю пропозицію, а також погодили усі організаційні питання щодо заснування народної бібліотеки. Мету її діяльності братчики вбачали у сприянні самоосвіті та поглибленні вже отриманих знань. Дозвіл від волинського губернатора на відкриття читальні братство отримало 24 грудня 1896 р.⁵

Братчики Володимира-Волинського передовсім потурбувалися про належне приміщення для своєї читальні. Впродовж 1897–1899 рр. Свято-Володимирське братство спільно з товариством тверезості винаймало у двоповерховому будинку міщан Герша та Шаї Урмахерів чотири кімнати для читальні з чайною. Дві кімнати призначалися для братської читальні, інші дві – для чайної товариства тверезості.

20 вересня 1897 р. на посаду завідувача народної бібліотеки рада братства призначила Ф. Ф. Тверда. Відтоді читальня братства розпочала бібліотечне обслуговування жителів Володимира-Волинського. Попечителем народної бібліотеки на загальних братських зборах того ж року одногосно обрали головного ініціатора її створення О. М. Дверницького. Після його переїзду у 1899 р. на постійне місце проживання з Володимира-Волинського у село обов'язки попечителя читальні та завідувача братської бібліотеки були покладені на члена ради Свято-Володимирського братства, судового слідчого Г. В. Гребьонкіна.

У Волинському краєзнавчому музеї поміж архівних матеріалів Володимир-Волинського Свято-Володимирського братства зберігаються два оригінальних руко-

³ Абрамов К. И. *История библиотечного дела в СССР*: учеб. для библиот. фак. ин-тов культуры, пед. вузов и ун-тов. – 3-е изд., перераб. и доп. – Москва: Книга, 1980. – С. 70.

⁴ ВКМ, од. зб. РА-737, арк. 23.

⁵ Там само, од. зб. РА-738, арк. 4.

писних документи, які мають принципове значення для розуміння основних напрямків діяльності братської бібліотеки-читальні, її функціонального призначення і матеріального забезпечення, умов користування нею, прав та обов'язків її читачів й працівників. Це статут народної читальні Свято-Володимирського братства та правила користування книгами у ній⁶. Слід відзначити, що ці документи чітко окреслювали усі аспекти надання кваліфікованих бібліотечних послуг в читальні. До складання зазначених вище документів залучалися фахівці з Санкт-Петербурга, Києва, Харкова та Смоленська⁷.

Тож за статутом в обов'язки ради братства входило завідування читальною, комплектування її фонду різними видами видань. Братство повністю фінансувало свою бібліотеку, тобто оплачувало оренду приміщення, працю бібліотекаря, замовлення відповідних меблів, забезпечувало регулярне книгопостачання тощо. На початкове облаштування читальні було виділено з братської каси 600 рублів, з 1897 р. щорічно 400 рублів йшло на підтримання життєдіяльності народної бібліотеки. Крім того, братчики приймали для бібліотеки пожертви грошима та книгами.

Користуватися літературою у читальні могли усі бажаючі безкоштовно, однак брати книги читати додому дозволялося лише братчикам. Бібліотечний працівник читальні, якого призначала та звільняла рада братства, мусив стежити за порядком у бібліотеці, складати щорічні звіти про її діяльність, вести інвентарні книги тощо. Відвідувачі мали можливість висловлювати свої пропозиції, побажання чи скарги у спеціально призначеній для цього книзі. У тому випадку, коли читач порушив правила користування читальною, він позбавлявся права брати в ній літературу на термін, визначений радою братства. Правила користування книгами вивішували у приміщенні читальні на видному місці для загального ознайомлення. В них докладно описувалися правила поведінки у читальній залі та порядок видачі бібліотечних книг та періодичних видань.

Головним документом, яким мали керуватися у своїй роботі народні бібліотеки, були видані 15 травня 1890 р. «Правила о бесплатных народных читальнях и о порядке надзора за ними»⁸. За цими правилами фонд народної бібліотеки мав комплектуватися за каталогом книг та періодичних видань, складеним вченим комітетом Міністерства народної освіти. Каталог містив переважно релігійно-моральну літературу, офіційні і довідкові видання міністерств. Проте широко рекомендувалася для народних бібліотек художня література, яка займала майже половину каталогу. Однак і тут було чимало обмежень, зокрема творчість деяких письменників була представлена лише окремими їх творами. У фонди народних читальень допускалося тільки 17 % газет та журналів з тих, що видавалися в Російській імперії⁹.

Тим не менше, рада Свято-Володимирського братства клопотала про дозвіл комплектувати свою бібліотеку книгами та періодичними виданнями, не зазначеними у міністерських каталогах. Власне такий виняток обумовлювався параграфом сьомим правил 1890 р.¹⁰ Для цього складався перелік відповідної літератури, подарованої чи

⁶ ВКМ, од. зб. РА-737, арк. 8–9.

⁷ Там само, арк. 30.

⁸ Правила о бесплатных народных читальнях и о порядке надзора за ними // *Волинские епархиальные ведомости*. – 1890. – № 19, часть офиц. – С. 449–453.

⁹ Комаровский А. Г. Народные библиотеки и читальни // *Энциклопедический словарь*: [в 86 т.] / под ред. И. Е. Андреевского, К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского. – Санкт-Петербург, 1897. – Т. 20. – С. 593.

¹⁰ Правила о бесплатных народных читальнях... – С. 452.

придбаної за кошти братства або благодійників. Цей список передавався на розгляд вченого комітету Міністерства народної освіти, за вказівкою якого допущена для користування в братській читальні література вносилася до бібліотечного каталогу. У випадку, коли видання зі списку заборонялося видавати у братській книгозбірні, їх реалізовували через книгарню братства. Варто зауважити, що за законодавством Російської імперії виникла особлива категорія книг та періодики, яка не допускалася тільки у фонди бібліотек загального користування, тобто публічних та народних. Ці видання не були заборонені цензурою, їх можна було отримати в наукових бібліотеках або придбати у книжковому магазині. Таким чином, Свято-Володимирське братство, дотримуючись усіх чинних законодавчих вимог із ведення бібліотечної справи, намагалося максимально урізноманітнити репертуар своєї народної читальні, а також забезпечити незадоволені читацькі потреби за допомогою книжкової торгівлі.

Дізнатися докладніше про склад бібліотечного фонду братства та джерела його книгопостачання дозволяють рахунки з книжкових магазинів і видавництв з переліком куплених братством творів друку¹¹. Докладно проаналізувати вміст фонду читальні дають також листи з братського архіву, інформація, отримана з журналів загальних зборів та засідань ради братства¹². Тож завдяки цьому стало відомо, якою літературою братчики у першу чергу прагнули заповнити свої книжкові стелажі та яким джерелам книгопостачання надавали перевагу.

Книги купувалися для читальні, головним чином, у найбільших видавничих конторах, книжкових магазинах та складах Санкт-Петербурга, що спеціалізувалися з продажу навчальних, літературно-художніх, науково-популярних видань, а також книг для дітей. Закупляла літературу для читальні братства С. Небесська, вона ж займалася придбанням книг для солдатської читальні та бібліотеки в'язниці у Володимирі-Волинському. Свято-Володимирське братство купувало також видавничу продукцію православних братств Російської імперії. Відомості про таку співпрацю, зокрема з Фінляндським братством імені святих Сергія і Германа та Рязанським Свято-Василівським братством, знаходимо у документах Володимир-Волинського братства за 1898–1899 рр.¹³

Слід окремо відзначити листа, датованого 15 вересня 1897 р., від видатного російського видавця та книготорговця німецького походження Адольфа Федоровича Маркса¹⁴. Він відомий тим, що створив перший у Росії популярний щотижневий ілюстрований журнал для сімейного читання “Нива”, в якому з 1891 р. безкоштовним додатком розсилалися зібрання творів російських та іноземних письменників. Високий художній рівень творів, що публікувалися в додатках, при низькій ціні журналу зробили “Ниву” найпопулярнішим в Російській імперії періодичним виданням. У листі, котрий надіслав А. Ф. Маркс братству, йшлося про комплектування братської читальні саме цим часописом за 1894–1897 рр. з творами Ф. М. Достоевського і Д. В. Григоровича як додатків до нього.

Загалом же, братчики передплачували чимало періодичних видань. Серед них такі громадсько-політичні газети, як “Киевлянин”, “Новое время” і “Свет”. Передплачувалися різні за тематичною спрямованістю, цільовим та читацьким призначенням

¹¹ ВКМ, од. зб. РА-738, арк. 36–46.

¹² ДАЖО, ф. 158, оп. 1, спр. 377.

¹³ Там само, арк. 13; ВКМ, од. зб. РА-212, арк. 53.

¹⁴ ВКМ, од. зб. РА-737, арк. 34.

журнали. Наприклад, “Вестник воспитания”, “Вокруг света”, “Образование”, “Сад и огород”. Відзначимо, що “Вестник воспитания”, який видавався у Москві з 1890 по 1917 рр., був одним із кращих педагогічних і науково-популярних журналів свого часу. Дитячій та юнацькій аудиторії була адресована ціла низка журналів, які надходили до читальні братства, а саме: для дошкільного і молодшого шкільного віку “Детское чтение”, для молодшого і старшого віку “Задушевное слово”, для середнього і старшого віку “Родник”, для школярів “Читальня народной школы”, для старшого віку “Детский отдых” та інші.

У 1898 р. фонд читальні поповнився нотами, придбаними братством ще 1896 р. для любительського хору, який після чотирьох років діяльності припинив своє існування. Таким чином, у братській бібліотеці з’явився певний масив нотної літератури.

Судячи з книготорговельних бланків замовлень братства, художня література складала значну частину книжкового фонду читальні і вирізнялася багатством тем і жанрів. Тут зустрічаємо казки братів Грімм, оповідання М. С. Лескова, байки І. А. Крилова, поезію Д. Г. Байрона, твори О. С. Пушкіна, романи Г. Бічер-Стоу, В. Гюго, В. Скотта, М. Твена. Очевидно, що найповніше у читальні була представлена світова та російська класика. Втім, братчики замовляли для своєї бібліотеки і роботи таких видатних українських авторів, як М. В. Гоголь, Т. Г. Шевченко, Марко Вовчок. Відтак, приділяли увагу і художнім творам, присвяченим минулому, традиціям і побуту українців. У братських замовленнях зазначені, зокрема, “Тарас Бульба” і “Сорочинская ярмарка” М. В. Гоголя, роман Д. Л. Мордовцева “Сагайдачний”.

Для громадських бібліотек типовою була ситуація, коли у фонді домінує місце займала періодика та художня література, а книги з соціальних наук, техніки і сільського господарства складали незначну його частку. Натомість, братчики Володимира-Волинського приділяли доволі значну увагу комплектуванню фонду галузевою та науковою літературою. У цьому можна переконатися, переглянувши книжкове замовлення братства за 1897 р.¹⁵ У ньому, крім виробничо-практичних видань з садівництва, лісництва і сільського господарства, фігурує література з медицини й охорони здоров’я, праці видатних учених з різних галузей знань. Для прикладу наведемо декілька назв з переліку замовлених братством науково-популярних книг: “Сократ и его время: исторический очерк” В. Д. Сіповського і В. Г. Короленка, “Прошлое и настоящее земли: геологические очерки” В. Д. Соколова, “Из мира науки и из истории мысли”, “Рассказы о великих и грозных явлениях природы” М. О. Рубакіна, з педагогіки “Рассказы о борьбе человека с природой” М. Берен (М. В. Кістяківської).

Проведений аналіз змістового наповнення фонду братства засвідчує широту його галузевого і тематичного діапазону, цільового читацького призначення. У 1898 р. фонд читальні налічував 612 примірників книг та брошур, з них 216 книжкових видань було подаровано братству. Якість фонду визначається перш за все його відповідністю запитам читачів, ефективністю використання. Тож розглянемо, які категорії читачів користувалися фондом читальні Свято-Володимирського братства (див. Табл. 1).

¹⁵ ВКМ, од. зб. ПА-738, арк. 41–45.

Таблиця 1.

Відомості про користувачів народної бібліотеки-читальні
Володимир-Волинського Свято-Володимирського братства(станом на 14 липня 1898 р.)¹⁶

Всього читачів	за віком			за статтю		за родом занять						за віросповіданням		за місцем проживання			
	малолітні	підлітки	дорослі	чоловіки	жінки	вчителі	учні	духовенство	купці	ремісники	лікарі	чиновники	землевласники	православні	їудеї	городяни	селяни
3512	1484	536	1492	3489	23	265	921	53	512	111	16	560	14	1927	1585	3490	22

Оперуючи кількісними даними про книжковий фонд та користувачів братської читальні за 1897–1898 рр., маємо змогу зробити його статистичний аналіз. Це дозволить виявити ступінь його укомплектованості та використання. Отже, показник книгозабезпеченості 0,2 вказує на недостатній обсяг фонду відносно кількості його читачів. Про ступінь активності використання фонду та його відповідність запитам читачів певним чином свідчить показник обертаності фонду, що виявляється відношенням кількості видач творів друку за певний час до одиниці обліку фонду. За 165 днів, в які здійснювала бібліотечне обслуговування братська читальня, 3,5 разів у середньому видавалася кожна книга читачам. Відтак, бібліотека братства цілком відповідала своєму призначенню. Головним недоліком братської читальні залишалася недостатня укомплектованість її фонду при відносно активному його використанні. Зрозуміло, що усунення цього недоліка вимагало чималих коштів.

Розвиткові своєї бібліотеки братство приділяло велику увагу. Задля збільшення її фінансування братчики, з дозволу губернатора, неодноразово влаштовували для любителів драматичного мистецтва благодійні вистави. За виручені від продажу квитків гроші поповнювали новинками книжковий фонд, замовляли палітурки для наявних бібліотечних книжок, винагороджували працю бібліотекаря. Власне на ремонт та оправу книг читальні з братської скриньки регулярно асигнували певну суму. Це робили з метою забезпечити бібліотечну літературу, що часто запитувалася читачами, від зношування та швидкого руйнування.

У складі братства налічувалося понад 250 членів; ті з них, що мешкали у Володимирі-Волинському чи поряд з містом, мали можливість брати книги та періодичні видання додому терміном на п'ять днів. Цей термін можна було подовжувати за умови, що позичені видання не будуть запитувати інші користувачі бібліотеки. Свіжу пресу братчикам дозволялося брати додому лише після того, як з нею ознайомляться

¹⁶ Складено за: ВКМ, од. зб. РА-738, арк. 50.

інші відвідувачі читальні. Для цього періоду, яка тільки надійшла до бібліотеки, пропонували для перегляду усім бажаючим і не виносили за межі читальні протягом визначеного часу (для газет це три дні, для журналів – десять). Тож привілеї, якими користувалися братчики в народній читальні, ніяким чином не обмежували читацькі потреби інших її відвідувачів. Упродовж 1897–1898 рр. братчикам було видано додому 345 книг¹⁷.

Влітку 1899 р. братство долучилося до зведення окремого будинку для чайної товариства тверезості з метою безстрокового та безоплатного розміщення у ньому своєї читальні. На будівництво було асигновано з братської каси 600 рублів, з його завершенням вже наприкінці 1899 р. у новобудові було виділено дві кімнати для братської бібліотеки-читальні. Відомо, що братська читальня діяла до 1912 р.¹⁸

Висновки. Наприкінці XIX ст. основну роль у відкритті на теренах України народних бібліотек і читальень відігравали переважно просвітницькі та добродійні організації, до яких належали і церковні православні братства, тому діяльність Свято-Володимирського братства у цьому напрямі у Володимирі-Волинському мала визначальне значення для задоволення зростаючих запитів місцевого населення у книзі та знаннях. За умов малодоступності друкованих видань для більшості мешканців Володимир-Волинського повіту важко переоцінити культурне значення, суспільну і освітню користь народної бібліотеки Свято-Володимирського братства. Читальня Свято-Володимирського братства надавала допомогу читачам у самоосвіті, сприяла вдосконаленню їх професійного рівня, забезпечувала культурне дозвілля городян та жителів навколишніх сіл, широко популяризувала наукові знання і досягнення.

PUBLIC READING HALL OF VOLODYMYR-VOLYNS'KYI ST. VOLODYMYR FRATERNITY IN 1896–1899

Oksana SAZHOK

*Library of Lesya Ukrainka Eastern European National University,
30a, Vynnychenko Str., Lutsk, 43005, Ukraine, tel. (0332) 24-04-08,
e-mail: doli74@yandex.ru*

The article discusses the formation and development of public reading hall in Volodymyr-Volyns'kyi St. Volodymyr fraternity at the end of the 19th century on the basis of the wide range of historical sources. The research determines the substantial contingent of its users and reveals the ways of library stock enlargement, its thematic and quantitative structure. Cultural and educational role of the fraternity's reading hall in the social life of Volodymyr-Volyns'kyi is outlined as well.

Key words: Volodymyr-Volyns'kyi, Orthodox-church fraternity, public reading hall, library stock.

¹⁷ ВКМ, од. зб. РА-738, арк. 50.

¹⁸ Цинкаловський О. М. *Стара Волинь і Волинське Полісся. (Красназвичай словник – від найдавніших часів до 1914 р.):* в 2 т. – Вінніпег: [б. в.], 1984. – Т. 1. – С. 245.

НАРОДНАЯ ЧИТАЛЬНЯ ВЛАДИМИР-ВОЛЫНСКОГО СВЯТО-ВЛАДИМИРСКОГО БРАТСТВА В 1896–1899 ГГ.

Оксана САЖОК

*Библиотека Восточноевропейского национального университета им. Леси Украинки,
ул. Винниченко, 30а, г. Луцк, 43005, Украина, тел. (0332) 24-04-08,
эл. почта: doli74@yandex.ru*

В статье на основе широкого круга исторических источников рассмотрено становление и развитие народной читальни Владимир-Волынского Свято-Владимирского братства в конце XIX в. Установлен основной контингент её пользователей, раскрыты пути пополнения библиотечного фонда, его тематический и количественный состав. Определена культурно-образовательная роль братской читальни в общественной жизни Владимира-Волынского.

Ключевые слова: Владимир-Волынский, церковное православное братство, народная читальня, библиотечный фонд.

Стаття надійшла до редколегії 16.06.2012

Прийнята до друку 19.06.2013